

УДК 347.66(477+470).00.36

Адаховська Надія Сергіївна,

к.ю.н., асистент кафедри цивільного права

Національного Університету «Одеська юридична академія»

УПРАВЛІННЯ СПАДЩИНОЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО ТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. Правові аспекти використання майна до моменту його успадкування стають для України все частіше актуальними. Дане питання врегульовано чинним Цивільним кодексом України, цікавим, на думку автора, для багатьох буде запропоноване у даній статті бачення відмінностей дореволюційного від сучасного українського законодавства способів утримання спадкового майна в належному стані до моменту прийняття спадщини чи до появи спадкоємців.

Зважаючи на те, договір управління спадковим майном існує фактично тільки з часу прийняття чинного Цивільного кодексу, то на сьогодні практичний досвід його застосування є мінімальним. Тому, вважаємо, необхідно продовжувати підвищувати рівень правового регулювання даної сфери для того, щоб спростити та вдосконалити можливість його застосування на практиці. Таким чином, актуальність теми очевидна.

Мета статті. Визначити поняття та особливості предмету договору управління спадковим майном; з'ясувати права та обов'язки сторін; аналіз відмінностей дореволюційного від сучасного українського законодавства щодо заходів управління майном спадкодавця.

Стан дослідження теми. В цілому, дослідження договорів управління майном тільки починається. Необхідно відмітити, що проблемам даної сфери присвячені праці таких вчених як О.В. Дзера, Ю.В. Білоусов, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Договір управління спадковим майном, який міститься у чинному Цивільному кодексі України, істотно відрізняється від договору, що існував в дореволюційному законодавстві, як опіка над спадковим майном.

Так, опіка над спадковим майном застосовувалася у випадках спору про недійсність заповіту,

неявки спадкоємців або у разі спору про поділ. У цьому полягає одна з відмінностей дореволюційного від сучасного українського законодавства. Порядок охорони майна полягав у наступному: у разі, якщо не з'явилися всі спадкоємці або деякі з них протягом півроку за отриманням спадщини, не призначений виконувач заповіту, то майно спадкодавця переходило в опікунське управління.

Головна мета встановлення опіки над спадковим майном полягала у його збереженні. На думку І.С. Вольмана, «опікун визнавався законним представником передбачуваних власників охоронюваного їм майна не тільки щодо управління та розпорядження цим майном, а взагалі з метою його збереження та заощадження, але і зокрема щодо захисту всіх пов'язаних з цим майном інтересів його власників». Крім того, І.С. Вольман зазначає, що опікун є представником інтересів опікуваного майна (особи померлого).

Межі прав опікунів чітко встановлювалися законом і не могли бути змінені опікунськими установами, які їх призначили. Так, І.С. Вольман наголошує на тому, що «указ опікунської установи про визначення даної особи опікуном має лише повноваження призначати своїм призначенням опікуна, а не визначати права і обов'язки опікуна по відношенню до опікуваному їм майна».

При аналізі дореволюційних законодавчих положень про опіку над спадковим майном, досить цікавим є правило, яке встановлювалося для тих випадків, коли будинки або будови, що надійшли в опікунське управління, виявлялися старими і не приносили доходу. У цих випадках за наявності за свідчення губернського начальства дані об'єкти продавалися з публічних торгів. Гроші, отримані від продажу будинків і будов, передавалися під відсотки в Державний Банк або його відділення. Якщо спадкоємці не з'являлися після закінчення

десятирічного строку, встановленого для прийняття спадщини, то грошові кошти передавалися до скарбниці, а спадкоємцям, які з'являлися, передавали гроші за умови, що їх право на спадщину було визнано судом.

Необхідно відзначити, що у разі явки спадкоємців після затвердження їх у правах, опіка над майном припинялася. Відповідно, опікунська установа видавала розпорядження про зняття опіки та про передачу майна повнолітньому спадкоємцю затвердженого в правах на спадщину. При цьому позови до спадкового майна висувалися до всіх фактичних власників майна, хоча вони і не були затвержені в правах на спадщину. У випадку, коли не було встановлено ні фактичних спадкоємців, ні спадкоємців, що вступили в спадщину, то допускалися позови до особи померлого. Відповідачем також міг бути опікун, призначений для спадкової маси.

Опікун після закінчення десятирічного строку, встановленого для явки спадкоємців, діяв «в ім'я прав скарбниці, що виникали з виморочного права, хоча виморочний маєток ще і не надійшов в безпосереднє завідування місцевого управління державним майном».

З вітчизняного законодавства норма про можливість визначення опікуна для дитини, а також її майна в заповіті зникла після 1917 р., як і зникла законодавча можливість заповідати (що пов'язано з прийняттям Декрету РНК РСФСР «Про скасування спадкування» від 27 квітня 1918 р. [1], Декрету РНК УРСР «Про скасування спадкування» від 11 березня 1919 р. [2], якими спадкування за законом і за заповітом скасовувалося).

Особливістю українського законодавства порівняно з дореволюційним є акцентування уваги на тому факті, що Цивільний кодекс України не передбачає можливість встановлення опіки над спадковим майном.

Згідно із ст. 1285 ЦК та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, якщо у складі спадщини є майно, яке потребує [3] утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. Таке вирішення питання є правильним з огляду на підставу та характер дій, що мають вчинятися стосовно спадкового майна.

Потрібно звернути увагу на те, що в дореволюційному законодавстві не були розмежовані заходи з охорони та управління з необхідності охорони інтересів «відсутніх, обмежених у дієздатності, об-

межених довічним володінням і взагалі майбутніх невідомих спадкоємців». Застосування конкретних заходів залежало від виду майна, що охороняється. Так, якщо майно рухоме, то «заходи охорони є за законом ... обов'язковими», і, навпаки, «зайвими, коли спадщина складається з нерухомості і в наявності знаходяться хоча б деякі спадкоємці». Таким чином, незважаючи на відсутність спеціального формулювання, особливі заходи з охорони застосовувалися відносно підприємств. Щоб не допустити зупинки діяльності торгового підприємства, спадкоємці впродовж трьох днів зобов'язані були оголосити про стан торгових книг. При належному їх віданні працівники підприємства зобов'язані були продовжувати свою трудову діяльність під управлінням спадкоємців або спеціально призначеної особи (коли всі спадкоємці були малолітніми). Важливо, що у випадку неналежного ведення торгових книг, які залишилися після померлого, майно за вироком суду негайно підлягало опису і опечатуванню.

Так, у ЦК РРФСР 1922 р. в ст. 431, 432 передбачалася можливість призначення відповідального піклувальника над майном, що вимагає управління (підприємства, будови та ін.) При цьому необхідність прийняття особливих заходів була обумовлена відсутністю спадкоємців у місці відкриття спадщини. У наступному Цивільному кодексі 1963 р. в ст. 555, 556 передбачалося призначення зберігача або опікуна у разі, якщо майно потребує управління. За ст. 559 ЦК 1964 р., державна нотаріальна контора призначала хранителя майна до прийняття спадщини спадкоємцями. А в населених пунктах, де не було державної нотаріальної контори, виконавчий комітет міської, селищної, сільської Ради призначав над цим майном опікуна [4, 284].

Відповідно до проаналізованих норм ЦК РРФСР 1922 р. і ЦК РРФСР 1964 р. виконавець заповіту сам здійснював управління майном заповідача. Поділу функцій виконавця та керівника не було і по дореволюційному законодавству. Так, на виконавця покладалося тимчасове управління майном, а також розпорядження ним до досягнення спадкоємцями повноліття [5].

Іншими словами, в юридичній літературі вже приймалися спроби розмежувати умови вжиття заходів для охорони та управління майном. Заходи для охорони застосовувалися, якщо неможливо було забезпечити цілісність спадкового майна, і звичайно не приймалися, коли хоча б один із спадкоємців, перебуваючи в місці відкриття спадщини, вступав у володіння. Для вжиття заходів з управління майном необхідна була наявність однієї з двох умов:

1) у складі спадщини є майно, що потребує управління (за допомогою здійснення фактичних і юридичних дій);

2) кредитори спадкодавця пред'явили позови про погашення належної їм заборгованості до прийняття спадщини спадкоємцями.

Таким чином, звертаючись до національного законодавства, то підставою для укладення вищезазначеного договору є наявність майна, яке має специфічний характер (це може бути приватне підприємство, як суб'єкт господарської діяльності, рахунки, житлові будинки та інше), відсутність спадкоємців або виконавця заповіту, заява заінтересованої особи.

Для проведення необхідних дій, щодо охорони спадкового майна нотаріус визнає, що у складі майна є таке, що потребує управління, тобто приватні підприємства, рахунки, житлові будинки та інше, нотаріус у відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладає договір на управління спадщиною з іншою особою.

Установником управління може бути нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування. Коло осіб, які можуть бути призначені управителями спадковим майном, не обмежено. Це може бути будь-хто із родичів спадкодавця, робітників підприємства, що належать спадкодавцю або коли майно у подальшому перейде до держави – відповідальна особа органів місцевого самоврядування. Договір, який укладається з такою особою, має містити у собі умови, що дають право цій особі на управління майном або грошовими заощадженнями спадкодавця, які пов'язані тільки з утриманням спадкового майна (наприклад, виплата заробітної плати робітникам підприємства, оплата податків або комунальних платежів та інше), але не повинні містити ніяких дій, які б зашкодили інтересам спадкоємців або наносили їм збитки.

Основні вимоги, які повинні ставитись перед управителем майна – це вжиття заходів щодо збереження спадщини, підтримання його у стані, не гіршому за той, який був до встановлення управління, до прийняття спадщини спадкоємцями. Управитель майна не може використовувати його для отримання прибутку на свою користь, не може зловживати своїми обов'язками.

Особа, що управляє майном, має право на плату за виконання своїх обов'язків. Ця сума оговорюється в договорі, який заключається між нотаріусом та особою, що управляє спадщиною. Право витребування цієї сплати виникає у особи, що управляє спадщиною, при прийнятті спадкоємцями спадщини, та розподіляється між ними пропорційно частці успадкованого майна, що перейде до них. Якщо спадкоємці відмовляються сплатити їй грошові кошти за виконання своїх обов'язків по управлінню спадщиною, така особа може зверну-

тися до суду з позовом до спадкоємців. Коли особа, що була призначена управляти спадщиною, своїми діями заподіяла шкоду або використовувала своє призначення в корисних цілях, нотаріус, якщо це стало йому відомо, має право звернутися до відповідальних органів з заявою про розслідування діяльності такої особи, а спадкоємці можуть звернутися до відповідальних органів та суду з позовом до особи, що управляла спадщиною, про відшкодування нанесених збитків.

У ст. 1285 Кодексу також не конкретизовано, яке майно потребує управління, зазначено лише, що це майно повинно входити до складу спадщини, тому при вирішенні питання щодо предмета договору на управління спадщиною слід виходити із загальних положень розділу III Кодексу «Об'єкти цивільних відносин».

Законодавець не встановив спеціальної вимоги стосовно форми договору на управління спадковим майном, але з урахуванням специфіки спадкових відносин, коли в період до прийняття спадщини, як правило, відсутня визначеність щодо складу спадкоємців, до яких зрештою перейде спадкове майно та з метою чіткого визначення меж здійснення сторонами договору своїх прав та обов'язків, а у разі необхідності – визначення в судовому порядку меж відповідальності сторін, договір на управління спадковим майном повинен бути укладений у письмовій формі.

Договір управління спадщиною повинен містити такі істотні умови: перелік спадкового майна, що передається в управління; розмір і форма плати за управління спадковим майном. Договором управління спадщиною може бути передбачено строк його дії.

Строк дії договору визначено частиною другою ст. 1285 Кодексу. Договір на управління спадщиною припиняє свою дію та про це повідомляє управитель, у разі надходження до нотаріуса за місцем відкриття спадщини заяви спадкоємців про прийняття спадщини, про відмову від спадщини на користь інших спадкоємців тощо. Відповідно до частини другої ст. 1285 Кодексу управитель має право вчиняти будь-які дії, спрямовані на збереження спадщини, а тому він не може відчужувати спадкове майно, яким управляє [6, с. 795].

Передача майна в управління не тягне за собою переходу права власності на нього до його управителя.

При укладенні зазначеного договору нотаріус повинен пересвідчитися в тому, що спадкодавець є власником цього майна, про що зазначити в тексті договору з посиланням на реквізити документів, які підтверджують цю обставину.

На підставі заяви заінтересованої особи про відкриття спадщини та договору на управління спадщиною нотаріус заводить спадкову справу. Спадкове майно, стосовно якого засновується договір управління, може бути передано нотаріусом управителю за описом. Примірник акта опису майна слід залишати у справах нотаріуса. Складання опису майна, переданого нотаріусом, полегшує подальший контроль за діяльністю управителя, а також сприяє припиненню можливих зловживань з його боку.

Договір на управління спадщиною не реєструється в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, а заноситься до книги обліку таких договорів.

Відмова спадкоємців від прийняття спадщини не припиняє дії зазначеного договору. У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, укладений договір діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою.

Перш за все, договір на управління спадщиною може охоплювати як все майно спадкодавця, так і певну його частину. Єдиною вимогою до майна є необхідність його охорони, утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані. Це можуть бути цінні папери, нерухоме майно, в тому числі земельні ділянки, приватні підприємства, худоба тощо.

Законодавець чітко передбачив, хто саме є установником управління: нотаріус; відповідний орган місцевого самоврядування, якщо в населеному пункті немає нотаріуса.

Нотаріусом може виступати як державний, так і приватний нотаріус, єдиною вимогою до якого є те, що він повинен здійснювати нотаріальну діяльність за місцем відкриття спадщини.

Договір на управління спадщиною може бути укладений за наявності таких умов: смерть спадкодавця та пред'явлення свідоцтва про смерть; подання до нотаріуса (посадової особи органу місцевого самоврядування) зацікавленою особою заяви про необхідність вжиття заходів щодо управління спадщиною; відсутність спадкоємців або виконавця заповіту; неможливість здійснення інших заходів щодо збереження спадкового майна, окрім укладання договору на управління спадщиною (наприклад, вжиття заходів щодо охорони спадкового майна).

На підставі заяви зацікавленої особи про відкриття спадщини та необхідність вжиття заходів щодо управління спадщиною нотаріус заводить спадкову справу, перевіряє за даними Спадкового реєстру відомості про посвідчені заповіти та за-

ведені спадкові справи. При цьому необхідно вимагати надання відомостей про відсутність спадкоємців, які фактично прийняли спадщину внаслідок постійного проживання разом з померлим.

Таку заяву нотаріусу можуть подати: органи місцевого самоуправління; органи опіки та піклування; кредитори; особи, що перебували зі спадкодавцем у трудових правовідносинах; представник органів державної податкової інспекції та інші.

Відповідно до ст. ст. 1268, 1269 Цивільного кодексу України законодавець передбачає два варіанти прийняття спадщини: подача заяви про прийняття спадщини або фактичне прийняття спадщини внаслідок постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. Це означає, що перед укладанням договору на управління спадщиною нотаріус зобов'язаний витребувати інформацію, чи є у померлого спадкоємці, які прийняли спадщину внаслідок проживання разом з померлим. Якщо такі спадкоємці є, нотаріус відмовляє в укладанні такого правочину.

З метою виконання обов'язків щодо збереження спадкового майна особа, яка здійснює управління, має право здійснювати будь-які дії, що не суперечать чинному законодавству.

Договір на управління спадщиною є правочинном зі скасувальною обставиною, оскільки права та обов'язки управителя припиняються з моменту з'явлення спадкоємців або прийняття спадкоємцями спадщини.

Таким чином, заходи щодо управління спадщиною, за загальним правилом, тривають до прийняття спадщини спадкоємцями. У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, укладений договір діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою.

Слід відзначити, що незважаючи на те, що за змістом договір про управління вимагається лише тоді, коли немає ні спадкоємців, ні виконавця заповіту, він припиняє свою дію лише з появою спадкоємців і не припиняється при появі виконавця заповіту.

З наведених положень слідує, що спадкове майно, яке потребує управління, існувало як в дореволюційний період, так і в радянський. Однак правова форма, якою могли бути наділені відповідні відносини, введена Цивільним кодексом України 2003 р., а можливість її застосування до спадкових відносин закріплена в ст. 1285 Цивільного кодексу України.

Разом з тим, аналіз відмінностей дореволюційного від сучасного українського законодавства дозволяє прийти до висновку про те, що заходи з

управління майном спадкодавця не розглядалися законодавцем як самостійні аж до прийняття чинного Цивільного кодексу України.

Висновок. Отже, договір на управління спадщиною – новий вид договору, що був невідомий

раніше в юридичній практиці. Метою укладання цього договору є забезпечення збереження спадкового майна до прийняття спадщини спадкоємцями або до визнання спадщини відумерлою за рішенням суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Об отмене наследования : Декрет РНК РСФСР от 27.04.1918 г. // ЗУ РСФСР. – 1918. – № 34. – Ст. 456.
2. Про скасування спадкування : Декрет РНК УРСР від 11.03.1919 р. // ЗУ УРСР. – 1919. – № 24. – Ст. 268.
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Мін'юсту України від 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
4. З. Ромовська. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підруч. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
5. Вольман І.С. Цивільне право / І.С. Вольман, Н.О. Марков, М.О. Могилевський, Д.П. Нікольський. – Спб. – 1903. – С. 144.
6. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підруч. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.І. Старцев. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.

Адаховська Надія Сергіївна

УПРАВЛІННЯ СПАДЩИНОЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО ТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена правому регулюванню відносин з управління майном, які виникають з договору управління спадковим майном. Розглянуто поняття та юридична характеристика договору. Проведено аналіз особливостей предмета, суб'єктів договору, прав та обов'язків сторін, порівняльний аналіз дореволюційного від сучасного українського законодавства щодо заходів управління майном спадкодавця.

Ключові слова: управління спадщиною, майно, нотаріус, спадкоємець.

Адаховская Надежда Сергеевна

УПРАВЛЕНИЕ НАСЛЕДСТВОМ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДОРЕВОЛЮЦИОННОГО И СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Статья посвящена правовому регулированию отношений по управлению имуществом, возникающие из договора управления наследственным имуществом. Рассмотрены понятие и юридическая характеристика договора. Проведен анализ особенностей предмета, субъектов договора, прав и обязанностей сторон, сравнительный анализ дореволюционного от современного украинского законодательства относительно мероприятий управления имуществом наследодателя.

Ключевые слова: управление наследством, имущество, нотариус, наследник.

Adakhovska Nadiia Serhiivna

HERITAGE MANAGEMENT: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRE-REVOLUTIONARY AND CONTEMPORARY UKRAINIAN LEGISLATION

The article is devoted binding legal regulation of relations arising from the contract heritage management. The concept and legal description of the contract. The analysis of the subject, business contract, rights and obligations of the parties, the comparative analysis of the pre-revolutionary and contemporary ukrainian legislation.

Keywords: heritage management, property, notary, successor.